

Жулавська О. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ПАТЕРНИ БУКВАЛЬНИХ І МЕТАФОРИЧНИХ ДЕСКРИПЦІЙ НЮХОВИХ І СМАКОВИХ ВІДЧУТТІВ НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ

Анотація. У статті досліджені буквальні та метафоричні моделі, які презентують дескрипції нюхових і смакових відчуттів у сучасній англomовній прозі та їх англо-українські перекладацькі патерни. На основі інструментарію когнітивної метафори проведено перекладацько-порівняльний аналіз, що виявив перекладацькі патерни: збереження метафоричної моделі, заміну метафоричної моделі й утрату метафоричної моделі. За допомогою кількісного аналізу виявлено найчастіше та найменш уживаний перекладацький патерн.

Ключові слова: дескрипція відчуттів, метафорична модель, перекладацький патерн, синестезійна метафора, пізнання.

Постановка проблеми. Вивчення зв'язку відчуттів, сприйняття та емоцій, які відчувають і переживають люди в процесі життєдіяльності й використовують для конструювання мовних значень, являє собою важливу та актуальну ланку когнітивних досліджень сучасності. Уважається, що процес пізнання (когніції) відбувається не лише через мозок людини, а через усі органи відчуття й організм загалом. Органи відчуття, а саме рецептори, які знаходяться в цих органах і передають інформацію про навколишнє середовище до мозку, де ця інформація опрацьовується, і є тими каналами, на яких базуються когнітивні процеси. Спираючись на теоретико-методологічну платформу когнітивної лінгвістики, в дослідженні встановлюємо та описуємо когнітивне підґрунтя комунікативно успішної перекладацької діяльності. Вивчення англomовних дескрипцій відчуттів і їх перекладів українською мовою є цікавим та актуальним питанням для сучасної когнітивної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців присвятили свої роботи розробленню проблеми відображення відчуттів, сприйняття та емоцій засобами мови й тіла людини, а саме: психологи Лурія, Рубінштейн (визначення відчуттів і їх класифікація) [1; 2], психолінгвісти А. Дамазіо, А.А. Залевська (вивчення ролі відчуттів та емоцій у процесі пізнання) [3], емотіолог В.І. Шаховський (вивчення лінгвістики емоцій) [4] та ін. Це питання широко представлено в дослідженнях і роботах таких учених Харківської школи когнітивної лінгвістики, як Л.О. Коваленко, А.П. Мартинюк [5; 6; 7], Л.Я. Богуславська [8], О.В. Ребрій [9]. Але, незважаючи на високу зацікавленість науковців питанням вивчення перекладацьких аспектів дескрипцій відчуттів, це питання потребує більш глибокого дослідження з огляду на когнітивну спрямованість дослідження.

Мета статті полягає у вивченні й дослідженні англо-українських перекладацьких патернів англomовних буквальних і метафоричних дескрипцій відчуттів, їх класифікації за типом модальності, наявністю метафоричності й метафоричного пере-

носу між двома типами модусів (синестезією) на матеріалі твору Джоан Гарріс «Шоколад». Об'єктом дослідження є дескрипції відчуттів (буквальні та метафоричні (синестезійні й несинестезійні)), а предметом – патерни їх відтворення українською мовою, збереження, заміни або втрати метафоричної моделі.

Виклад основного матеріалу. Пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів і явищ дійсності. Реальність у людській свідомості відображається на рівні чуттєвого (предмети і явища об'єктивного світу діють безпосередньо на органи чуття людини та інші аналізатори й відображаються у мозку) та абстрактного пізнання [10, с. 97]. Відчуття є основним джерелом наших знань як про зовнішній світ, так і про наше власне тіло, пов'язуючи людину із зовнішнім світом і даючи змогу сприймати сигнали та відображувати властивості й ознаки речей зовнішнього світу і стану організму. Вони є основною умовою психологічного розвитку людини [1, с. 99]. Відчуття мають активний характер, мають вигляд як елементарного рефлекторного процесу (скорочення судин або напруження м'язів), так і складного процесу активної рецепторної діяльності (активне обмацування предмета, роздивляння складного зображення) [1, с. 103]. Відчуття – найпростіший психічний процес, який допомагає людині орієнтуватися в просторі, пізнавальний психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей предметів і явищ у разі їх безпосередньої дії на органи відчуття. А органи відчуття – це канали, по яких зовнішній світ проникає у свідомість людини [10, с. 98].

Відчуття – це початковий момент сенсомоторної реакції, результат свідомої діяльності, диференціації, виділення певних чуттєвих якостей усередині сприйняття [2, с. 211]. Відчуття та сприйняття водночас і єдині, і різні. Сприйняття – це чуттєве пізнання, яке розкриває світ людей, речей, явищ, сповнене певного значення; це встановлення різноманітних стосунків, свідками й учасниками яких ми є. Відчуття – це відображення окремої чуттєвої якості або недиференційовані та невизначені враження від навколишнього світу. Відчуття і сприйняття – це дві різні форми, два різні ставлення свідомості до предметної дійсності [2, с. 211]. Фокусом нашого дослідження є відчуття, а не сприйняття.

Історично склалося, що розрізняють п'ять основних видів відчуттів або модальностей, а саме: *нюх, смак, дотик, слух і зір* [1, с. 104]. За місцем положення рецепторів розрізняють такі групи відчуттів: *інтерорецептивні* (інтерорецептори розташовані у внутрішніх органах; є найменш усвідомлюваними та близькими до емоційних станів людини), *пропріорецептивні* (розташовані в м'язах, сухожиллях і зчленуваннях, сигналізують про положення тіла в просторі, дають почуття рівноваги та статичності) й *екстерорецептивні*, які ще мають назву

поверхневої чуттєвості (знаходяться на поверхні шкіри, відчують подразнення, що йдуть ззовні; до них належать *смак, нюх, шкірна чуттєвість – дотикова, температурна, відчуття болю, яке надходить ззовні, а також слух і зір*) [1; 2]. Екстерорецептори поділяють на контактні та дистантні. *Контактні рецептори* дають відчуття при безпосередньому дотику з подразником (дотикові та смакові). *Дистантні рецептори* реагують на віддалені подразнення (зорові, слухові й нюхові) [2].

У фокусі дослідження знаходяться дескрипції відчуттів і їх англо-українські переклади. **Дескрипція** (від лат. *describere – описувати*) – опис, описове висловлювання, яке є істинним або хибним; дескриптивний – описовий [12]. У філософії це «те, що належить до чогось ...», тобто якийсь означений чи неозначений об'єкт, що має певні ознаки [11, с. 41], у лінгвістиці це мовна/мовленнєва конструкція, яка замінює ім'я предмета й виражає сутність денотата іншими мовними/мовленнєвими засобами [12; 13].

Базуючись на зазначеному вище, під **дескрипцією відчуття** розуміємо як буквально, так і метафоричне словосполучення/висловлювання, яке є мовною/мовленнєвою ілюстрацією чуттєвого сприйняття подразників певною групою рецепторів (запах, смак, форма чи колір об'єкта). *Дескрипції інтєрорецептивних відчуттів* описують відчуття внутрішніх органів людини (подразнення від стінок шлунку та кишківника, серця, кровоносної системи та інших вісцеральних апаратів; внутрішні передчуття). *Дескрипції пропріорецептивних відчуттів* описують відчуття орієнтації тіла в просторі (положення в просторі, відчуття рівноваги або статичності). *Дескрипції екстерорецептивних відчуттів* включають у себе *дескрипції смакових, нюхових відчуттів, шкірної чуттєвості – дотикової, температурної, відчуття болю, яке надходить ззовні, а також слухових і зорових відчуттів*. Цей вид дескрипцій, утілених буквально й метафорично у творі Джоан Гарріс «Шоколад», буде розглянуто детальніше в дослідженні.

Метафора – це основна ментальна операція, спосіб пізнання і структурування, оцінювання та пояснення світу. В основі метафори, яка існує в мові та мовленні, знаходиться концептуальна метафора, що є результатом глибинних пізнавальних і мисленнєвих процесів. Наша концептуальна система є метафоричною за природою [14, с. 4–5]. Процес метафоризації відбувається через процес *мапування*, при якому сутність/концепт/домен/модус А розуміють через сутність/концепт/домен/модус В, а метафорична модель «А – це В» [15, с. 33]. Модус розуміємо, за Ч. Форсевілем, як «знакову систему, яка піддається інтерпретації, завдяки специфічному перцептивному процесу», що «пов'язує кожен із модусів з одним із п'яти відчуттів» [16, с. 22]. Тобто розрізняють п'ять основних модусів: *нюх, смак, дотик, слух і зір* [...], які є **суб'єктивним унікальним досвідом (кваліа)**, що відчуває та переживає мовець [17].

Сутність метафоричного мапування пояснюється в роботах Ковашечка, Лакофа та Джонсона як проектування певних складників концептуальної структури, що використовується для метафоричного уподібнення на складові елементи концептуальної структури, які ідентифікують через це уподібнення [7, с. 24; 14, с. 7; 15, с. 245].

В ієрархії ментальних структур модуси відчуттів співвіднесені з базовими доменами, виділеними Р. Ленекером, такими як ПРОСТІР (візуальна система; рух і позиція; сенсори шкіри, м'язів і кінцівок; вестибулярний апарат, розташований у слу-

ховому каналі, опікується рухом і балансом), КОЛІР (візуальна система), ЗВУК/ВИСОТА ТОНУ (слухова система), ТЕМПЕРАТУРА (тактильна система), ТИСК (сенсори тиску шкіри, м'язів і кінцівок), БІЛЬ (відчуття пошкодження тканини нервами під шкірою), ЗАПАХ (ольфакторна система), ЧАС (відчуття часу), ЕМОЦІЯ (афективна система) [18].

Зазначені вище положення беремо за методологічну основу для аналізу буквальних дескрипцій, дескрипцій метафоричних синестезійних моделей і метафоричних моделей в англійських дескрипціях відчуттів і їх перекладів у творі Джоан Гарріс «Шоколад».

Під час аналізу емпіричного матеріалу досліджено близько 500 дескрипцій нюхових і смакових відчуттів і їх переклади. Серед них виділені буквальні дескрипції, метафоричні дескрипції, в яких модус цілі є базовим, а модус джерела – абстрактним або образ-схемним, і синестезійні метафоричні дескрипції, в яких обидва модуси є базовими.

Під час перекладацько-порівняльного аналізу застосовано інструментарій когнітивної метафори, що дало змогу виокремити три перекладацькі патерни: 1) метафорична модель збережена; 2) метафорична модель змінена; 3) метафорична модель утрачена.

Буквальні дескрипції, які безпосередньо описують **нюхові та смакові** відчуття, становлять 42% від усієї кількості дескрипцій, що проаналізовані. Треба зазначити, що вони перекладаються еквівалентами та в 95% перекладів також буквальними дескрипціями, наприклад: *She smelt of salt and baby soap – від неї пахло сіллю й дитячим милом; She smells of salt and rainwater, a cuprous scent of soil and waterlogged vegetation – Від неї відчайдушно пахне сіллю, дощем, кислуватим запахом ґрунту й твані, у сплутаному волоссі блищать крапельки води; Its taste, which is both metallic and sweetly rotten, filled my mouth – Я відчував у роті його металевий і водночас солодкувато-гнилий присмак*. Однак треба зазначити, що є випадки (їх кількість близько 5%), коли в перекладі з'являються метафоричні моделі, наприклад: *dim scent of grease and candyfloss and gunpowder – ледь чутні пахощі жиру, цукрової вати та пороху*. Під час перекладу в українській мові з'явилася модель ЗАПАХ є ЗВУК/ВИСОТА ТОНУ.

Метафоричні дескрипції відчуттів утілюються концептуальними метафоричними номінаціями/висловлюваннями або синестезійними метафоричними номінаціями/висловлюваннями і становлять 58% від усієї кількості досліджених дескрипцій. **Синестезія** – це взаємозв'язок відчуттів, за якого якості одного модусу (модальності) переносяться на інший, відмінний за своєю природою модус (модальність). У моделі концептуальної метафори домен цілі є базовим, а домен джерела – абстрактним або образ-схемним [14, с. 6]. У моделі синестезійної метафори дескрипції відчуттів обидва домени є базовими, наприклад: СМАК є ДОТИК (*The drink was sharp with lemon*), ЗАПАХ є ДОТИК (*greasy scent*)/СМАК (*bittersweet aroma*)/ТЕМПЕРАТУРА (*hot scent of baking and sweetness*).

Перекладацький аналіз показав, що моделі **синестезійних метафор** збережені у 87% перекладів українською мовою. Домен цілі є модус ЗАПАХ (нюхові відчуття) і СМАК (смакові відчуття). В аналізованих прикладах спостерігаємо 100% збереження метафоричної моделі під час відтворення синестезійних метафор ЗАПАХ є ДОТИК (*A warm wind for February, laden with the hot greasy scents of frying pancakes and sausages – ...*

сповнений гарячих *масних ароматів*); ЗАПАХ є ВІДЧУТТЯ ТЕКСТУРИ (*The air is rich with the scent of chocolate* – *Повітря просочене густим збудливим запахом шоколаду*); ЗАПАХ є СМАК (*I could smell the sweetness of her breath* – *Я відчував її солодкий подих*); СМАК є ДОТИК (*The drink was sweet and sharp with lemon and nutmeg, the spirit so strong that it caught at the throat* – *Воно приємне, з гострим присмаком лимона й мускатного горіха й таке міцне, що я ледь не похлинулася*). У метафоричній моделі ЗАПАХ є ТЕМПЕРАТУРА синестезійна метафора збережена приблизно у 83% випадків (*My door, slightly open, emits a hot scent of baking and sweetness* – *Двері до шоколадні відчинені, на вулицю струменіє теплий запах ароматної випічки*). Метафорична модель РІЗКИЙ ЗАПАХ є ВІДЧУТТЯ ГОСТРОТИ ПОВЕРХНІ зберігається в 70% відтворень дескрипцій українською мовою (... *the hot sharp scents of the changing seasons, making the palms itch and the heart beat faster* – ... *гострі пряні аромати весни, що наближається, від яких свербить долоні й частішає серцебиття*).

Метафоричні моделі змінено у 8% проаналізованих перекладів українською мовою дескрипцій синестезійних метафор, доменом цілі яких є модус ЗАПАХ (нюхові відчуття). Зміну синестезійної метафори спостерігаємо в моделях, цільовим доменом яких є модус температурних відчуттів, а модель – ЗАПАХ є ТЕМПЕРАТУРА. Моделі змінено на ЗАПАХ є ВІДЧУТТЯ ГОСТРОТИ ПОВЕРХНІ (... *the hot and resinous perfume of the rainforest* – ... *гострий смолистий аромат тропічних лісів*) і ЗАПАХ є ВІДЧУТТЯ ТЕКСТУРИ (*The air is hot with the scent of chocolate* – *густим збудливим запахом шоколаду*).

Метафоричні моделі синестезійних метафор, у яких цільовим модусом є нюхові відчуття ЗАПАХ, під час відтворення українською мовою втрачені в 5% випадків. Це має місце в синестезійній метафоричній моделі РІЗКИЙ ЗАПАХ є ВІДЧУТТЯ ГОСТРОТИ ПОВЕРХНІ (*The air smells sharp* – *Повітря наповнене пахощами свіжої деревини у вітрі*).

Несинестезійні метафори, в яких домен цілі представлений базовими модусам нюхових ЗАПАХ і смакових СМАК відчуттів, а модус джерела – абстрактними доменами й образ-схемами, мають вигляд наступних моделей, які в 93,7% зберігають свої моделі під час перекладу. Заміна моделей спостерігалась у 6,3% перекладів дескрипцій. Так, модель ЗАПАХ (РІЗКИЙ) є СИЛА, представлена образ-схемою, зберігається під час перекладу (*too strong (perfume)* – *занадто насичений*), модель СМАК є СИЛА, також представлена образ-схемою, зберігається під час перекладу (*the strong, [sweetened] mixture* – *міцний підсолоджений напій*). Метафорична модель СОЛОДКИЙ СМАК є СПОКУСА в процесі перекладу збережена на 100% (*There is something unwholesome about such a concentration of sweetness. A promise, half-fulfilled, of the forbidden. I try not to look, not to smell* – *Є щось нездорове в такій рясній вишуканості. Обіцянка, недосяжна, заборонена насолода*). Метафорична модель ЗАПАХ є ІСТОТА, що ЖАЛИТЬ, під час перекладу змінена на ЗАПАХ є ВОГОНЬ (*bittersweet aroma of the chocolate vapour stings my eyes* – *палить мені очі*).

Очевидно, що досліджені перекладацькі патерни, які виявлені в результаті перекладацько-порівняльного аналізу із застосуванням інструментарію когнітивної метафори, зберігають, втрачають чи змінюють модель завдяки адекватності перекладу та застосуванню перекладацьких трансформацій, що найкращим чином відображають сутність буквальных дескрипцій,

метафоричних моделей і метафоричних синестезійних моделей українською мовою.

Висновки. Відчуття – найпростіший психологічний пізнавальний процес, який допомагає організмові орієнтуватися в просторі та відображати в мозку людини окремі властивості предметів і явищ при їх безпосередній дії на органи відчуття людини. Органи відчуттів відіграють роль так званих «каналів», через які зовнішній світ проникає до свідомості людини. Відчуття, що переживає кожний мовець, є суб'єктивним унікальним досвідом, який ще має назву квалія. Дескрипції відчуттів є мовною ілюстрацією чуттєвого сприйняття подразників зовнішнього світу певною групою рецепторів. Дескрипції відчуттів найповніше представлені в текстах сучасної англійської прози та їх перекладах українською мовою буквальними дескрипціями, метафоричними дескрипціями в межах одного модусу й метафоричними дескрипціями в межах різних модусів (синестезійні метафори). Менш широко представлені синестезійні метафоричні моделі, в яких цільовий модус презентується нюховими та смаковими відчуттями, а модус джерела представлений дескрипціями інших базових модусів.

Метафоричні моделі (як образні, так і синестезійні) й буквальні дескрипції майже повністю зберігаються під час перекладу. Є випадки зміни метафоричної моделі й утрати метафоричної моделі під час перекладу та появи метафоричної моделі під час перекладу українською мовою.

До перспектив дослідження можна зарахувати аналіз перекладацьких патернів дескрипцій відчуттів із залученням більшої кількості емпіричного матеріалу і творів інших авторів сучасної англійської прози, а також вивчення мовних/мовленевих, когнітивних і культурологічних причин збереження, зміни або втрати метафоричних моделей під час перекладу.

Література:

1. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 320 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.
3. Залевская А.А. Проблема «тело – разум» в трактовке А. Дамасио. *Studia Linguistica Cognitiva*. Москва: Гнозис, 2006. Вып. 1: Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. С. 82–105.
4. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: монография. Москва: Гнозис, 2008. 416 с.
5. Kovalenko L., Martynyuk A. English Container Metaphors of Emotions in English-Ukrainian Translations. *Advanced Education*. 2018. № 10. P. 190–197.
6. Мартинюк А.П. Перекладацька діяльність з позицій інтегративної теорії мови. *Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи*. Вінниця: Нова Книга, 2013. С. 107–115.
7. Мартинюк А.П. Відтворення англійських конвенціональних метафор емоцій в українських перекладах. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 85. С. 21–28.
8. Богуславська Л.Я. Когнітивно-дискурсивні інструменти аналізу українських перекладів англійських пародій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Харків, 2015. Вип. 81. С. 293–297.
9. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 376 с.
10. Максименко С.Д., Соловйов В.О. Загальна психологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2000. 256 с.
11. Russel B. History of Western Philosophy. N.Y.: Simon & Schuster, 1945. 254 p.

12. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева. Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
13. Descriptions. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/descriptions/>
14. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: Chicago Univ. Press, 2003. 276 p.
15. Kövecses Z. *Metaphor: a practical introduction*. 2d ed. NY: Oxford Univ. Press, 2000. 223 p.
16. Forceville Ch. Non-Verbal and Multimodal Metaphor in a Cognitivist Framework: Agendas for Research. *Multimodal Metaphor. Applications of Cognitive Linguistics*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2009. Vol. 11. P. 19–42.
17. Квалія. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B0>
18. Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987. Vol. 1. 516 p.

Жулавская О. А. Переводческие паттерны буквальных и метафорических дескрипций нюховых и вкусовых ощущений на материале современной англоязычной прозы

Аннотация. В статье рассмотрены буквальные и метафорические модели, которые презентуют дескрипции нюховых и вкусовых ощущений в современной английской прозе и их англо-украинские переводы. На основе

инструментария когнитивной метафоры проведен переводческо-сравнительный анализ, который выявил переводческие паттерны, а именно сохранение метафорической модели, замену метафорической модели, утрату метафорической модели. При помощи количественного анализа обнаружены наиболее и наименее употребляемые модели.

Ключевые слова: дескрипция ощущений, метафорическая модель, переводческий паттерн, синестезийная метафора, познание.

Zhulavska O. Translational patterns of literal and metaphoric descriptions of smells and tastes' senses on the material of the modern English-language fiction

Summary. In this article literal and metaphorical models, which present descriptions of smells and tastes' senses in the modern English-language fiction and their Ukrainian translation patterns were studied. Based on the tools of cognitive metaphor analysis the translational-comparative analysis was conducted. It revealed the following translational patterns: 1) metaphorical model is preserved, 2) metaphorical model is changed, 3) metaphorical model is lost. With the help of quantitative analysis, it was found out that the most frequently used translation pattern is preservation of metaphorical model.

Key words: senses descriptions, metaphoric model, translation pattern, synesthetic metaphor, cognition.